
gewisseld door ‘wij samen tegen de rest’. Afhankelijk van de kring en de omstandigheden kwam nu het ene, dan weer het andere aspect op de voorgrond te staan. Om te beginnen werkte vooral bij de bisschoppen het trauma van 1853 nog lang na. Het versterkte boven de Moerdijk de toch al aanwezige defensieve voorkeur tot isolement in eigen kring en een zo groot mogelijke autarkie op terreinen die de kerkelijke top als essentieel beschouwde: opvoeding, onderwijs, armenzorg. In de laatste decennia van de negentiende eeuw werd echter duidelijk dat het daar niet bij kon blijven. De stelselmatige uitbreiding van het kiesrecht en de daaruit voortvloeiende modernisering van de politiek, het nationalisme dat zich steeds duidelijker manifesteerde, het opkomende socialisme en de gevolgen van de ‘sociale quaestie’ zorgden voor andere scheidslijnen in het ideologische landschap naast, soms haaks op de bestaande tussen Rome en Dordt. Dit alles leidde tot vragen waarop de oude antwoorden niet meer pasten. In de ogen van sommige katholieken veranderden de protestanten, althans de ‘echte’, dus orthodoxe, van vijanden in medestanders: stonden zij niet op dezelfde grondslag? Het gevecht om de schoolwet van 1878 scheen dat te bevestigen. Maar toen in de jaren daarna in katholieke kring een stroming ontstond die naar modernisering streefde, naar een zelfbewust optreden in de politieke arena, naar samenwerking met de in veel opzichten gelijkgestemde Antirevolutionairen, stuitte deze in eigen kring op hevig verzet van conservatieven. Twintig jaar lang weergalmde de lucht van het wapengekletter terwijl zij ten strijde trokken tegen de democratisch *angehauchte* priester-politicus Herman Schaepman (1844-1903), vooral nadat paus Leo XIII (1878-1903) in zijn encycliek *Rerum novarum* het sein had gegeven voor een katholieke ommezwaai in de sociale leer. Het heulen met de protestantse ‘erfvijand’ was daarbij een gemakkelijke stok om de christen-democratische hond te slaan zonder te spreken over andere belangen die de politieke standpunten van de conservatieven in belangrijke mate mede bepaalden. Het episcopaat, al even verdeeld, kon hierover niet tot een gemeenschappelijk standpunt komen, wat opeenvolgende pauselijke vertegenwoordigers in Den Haag in staat stelde naar hartelust in dit troebele water te vissen, tot het einde van de eeuw meestal aan conservatieve kant. Vergelijkbare spanningen tussen conservatief en democratisch deden zich trouwens ook aan protestantse kant voor, met als gevolg een splitsing tussen de A.R. en de ‘vrij-antirevolutionairen’, in 1897 voortgezet in de Christelijk-historischen. De verhouding tot de katholieken speelde daar eveneens een belangrijke rol.

In deze kerkelijk en politiek met grote spanningen geladen situatie ontving de pauselijke vertegenwoordiger in Den Haag, Rodolfo Giovannini² (1899-1910) het verzoek gedetailleerd te

² Zie voor deze merkwaardige curieambtenaar (geb. 1865): J.P. de Valk, *Romeinse bescheiden voor de geschiedenis der Rooms-katholieke kerk in Nederland, 1832-1914*, II (Den Haag, 1996), 452-453.